

Fölismerem magunkat a röntgenképen

AMIKOR ELŐSZÖR OLVASTAM A PUSZTÁK NÉPÉT

Apám egy alkalommal ökörbéres sógorunkat helyettesítette. Nem emlékszem már, milyen munkára indultunk, így azt sem tudom kiszámítani, vajon mennyivel múltam négyéves, vagy betöltöttem-e egyáltalán. Azt sem tudhatom, miért apám vitt magával ezúttal, talán mert libatépés lehetett a számtartóéknál, olyankor pedig minden épkézláb asszonyt berendeltek: ne maradjon felemás a libacsapat egyetlen éjszakára sem, mert akkor a még tépetlenül vitézkedő ludak kárt tesznek a szárnyukat lógató, meggyengült kopaszokban.

Kora hajnalban indultunk, a sínvás kongatására („cseppetésre”) keltem én is. Azaz, indultunk volna, ám a szekérbe fogott ökrök moccanni se akartak apám csendes biztatására. Nemet intettek a járomból akkor is, amikor mindkettőnek odavágott a hosszú nyelű ostorral, a „kordával”. Apró termetű, szikkadt kis ember volt a fogatszomszédunk, ő még most emelte térdére a járomot s tartotta engedelmes ökrei elé. Azok oldalról nyomták be fejüket a kifényesedett fakeretbe, gombos szarvukat hátravetették, nehogy véletlen is megüssék az előttük görnyedő bérest.

— Na, azokat ütheted! — szólt apámnak. — Azt hiszed, elindul imádság nélkül?

Apám röstellkedve emelte vissza az ostort, ám erősebb hangra váltott:

— Cselő, ne! A fene a pofádat... (Ennél gorombább szidalmat tőle se azelőtt, se azóta nem hallottam. Cselédember léteire mindig „tisza szájú” maradt.)

A szikkadt kis ember hozzánk lépett.

— Nahiszen... — legyintett apámra, mint reménytelen esetre. — Nem lovak ezek, Jóska öcsém. Na, idehallgass! — Azzal az ökrök farához lépett. Talán mélyebb lélegzetet se vett, épp azért lepett meg a rettentő hang, amint rázendített:

— Cselő, Csákó! Hogy az a cimbalomszöggel kivert... — s mondta, kántálta, üvöltötte a kacskaringós, cifra káromkodást, valóban mint a dervis. A hosszú, többszörösen összetett mondatot aligha tudnám (és merészelném) felidézni, ritmusára, sőt dallamára azonban ma is úgy emlékszem, akár leköttázhatnám.

Akkor persze nem töprengtem ritmuson és dallamon, az ökröket néztem csak, amint fülüket hegyezték, majd nekifeszültek a járomnak. Mindjárt kapaszkodnom is kellett, mert megmozdult alattunk lassan a szekér.

A kora gyermekkorban szerzett élmény eltemetődött. Megsemmisül talán örökre, ha — jó tíz-tizenkét évvel később — nem kerül kezembe a *Könyv*, amelynek gondolatai alkalmas vegyszerként elő már hívják a már-már végképp feledésre ítélt képeket.

*

Úgy lett volna törvényszerű, hogy az Illyés-művek közül mindjárt elsőül a *Puszták népe* kerüljön a kezembe, ám az én olvasmányaimat senki nem irányította. Hacsak apám nem olykor, amikor rámdörmögte az ősi félelemből eredő tilalmat:

— Vigyázz avval a sok könyvvel, nem kell annyit olvasni. A regény megkeveri az ember fejét...

Édesanyám így védelmezett:

— Ugyan, hagyd már, azok nem olyan könyvek. A tanuláshoz kellene neki. Meg különben is: a plébános úrtól kapta.

Ami igaz is volt. Megvallottam már másutt, hogy „könyvtáramat” én valóban az akkori falumbeli pap szekrényéből alapoztam meg. Külön tartotta pár éve elhunyt barátja, egy baloldali — 19-ben szolnoki ütközetet is megjárt — néptanító könyveit. Azokból előbb Gárdonyit, később már Móriczot, Veres Pétert, Sinkát és Illyést is adott. Abban a tempóban, ahogyan én távolodtam — a tőle kapott könyvek hatásaként is — az ő eszméitől. Ignác atya valóban a tolerancia bajnoka volt, örök hálával tartozom ezért neki.

A 43-as, Révainál megjelent karcsú *Válogatott verseket* adta előbb a kezembe. (Tied maradhat, ha tetszik — mondta, mint rendesen, pedig soha egyetlen könyvet vissza nem adtam, mint amelyre szükségem nincsen. Természetes hát, hogy ennek a kopott köntösű kis kötetnek az arany címbetűi itt világitanak az asztalomon most is, amikor e sorokat írom.)

Sorban, az elején kezdve olvastam akkor a verseskönyveket is, akár a regényt. S milyen jól tettem: az első költemény itt mindjárt a *Szomorú béres*. A képek már akkor hívódtak, élesedtek. Felporzott az urasági hintó, amely elől mi kölykök lehetőség szerint messze elfutottunk, apáink, nagybátyáink, sógoraink, sőt nagyapáink azonban csakugyan fáradtan emelték kalapjukat nehéz kezükkel. A vers a mélyebb rétegeit bizonyára nem mutatta föl nekem akkor. Képeit fogtam föl s ritmusa kapott meg: a vér lassú zubogását verte, de a keszvedt csizmák tompa döngését is földidézte, mintha sárba fektetett pallón, istálló-hídláson lépdelnének.

Szívzorongva, majd megkönnyebbült sóhajjal olvastam a *Havas emlék* (később már iskolában is tanított) kétsoros szakaszait. Csodálkoztam is eleget rajta: miként írhatta meg egy ember a születésem előtt, vagy éppen akörül a én későbbi élményeimet?

Revelációként azonban (ahogy ma mondanánk) mégis a *Nem menekülhetsz* hatott. Ez a ma is könyv nélkül felmondható remek, amelytől olyannak éreztem magam, mint a felijesztett őz: ártatlan szemekkel csodáltam az első versszakok idilljét, hogy aztán a „megszokták?” sziszegő kérdésre izmaim-idegeim megfeszüljenek s a kérdés további csattanásaira remegni kezdjenek, akár a megcibált hegedűhúr. Nem tudtam még, mitől a fájdalmas rezonancia. Ahhoz — mindjárt a következő héten — el kellett olvasnom a Puszták népét.

*

Az olvasó embert — ha kezdő olvasóként buta könyvekkel el nem térítették ettől — alighanem az öngazolás, eligazodás, a bizonyosság keresése hajtja újabb betűtengerek felé. Kérdései: Jól gondolom-e? mit mond erről a nálam okosabb, a nagyobb látószögű ember, az író?

Akármilyen élvezettel olvastam Gárdonyi falusi történeteit, Tömörkényi, Móra elbeszéléseit, a tőlük való világ — sok hasonlósága ellenére — elütött az enyémtől. Irigykedve gondoltam az akkor számomra ismeretlen (mert túl a Tiszán, s légvonalban legalább húsz-harminc kilométernyire levő) szegedi — homokvilági — tanyák népére, akik között csak úgy hemzsegnék a csavaros eszű Halbőr Fürgeteg Jánosok, akárcsak Tamási, de főként Nyíró könyveiben az agyafúrt góbék. Milyen szerencsés ember, aki közéjük született! Köröttem csupa fantáziátlan, szomorú szemű ember: volt béres, szegődött cseléd, egykori hónapos, akik új helyzetükön — pedig földhöz juttatott gazdák! — sem tudnak örülni, a saját földön se röppen föl a dal, csupán a utógásokat hallom, azok pedig tele panasszal: nincs vetőmag, a gazdák annyi „robotot” kérnek az igáért, egész nyáron hozzájuk járhatunk; mi lesz a mi kis földcecskénkkel? Megezi a gaz, nem találjuk meg a krumplit, hagymát a folyondár, paréj és beléndek között. Jobb volt tán, amikor csöngettek, mert akkor komencióra is csöngettek! Kevés volt, de legalább volt... Hát ezeknek semmi se jó? Akkor a szabadságot sírták, az irigységtől elsárgultak, ha valaki (mint mi is) évek során összerakta a tejpénz fillérjeit, a malac árát, a vasárnapi répaszállításért kapott többlet-félpengőt s valami rogyant házat vett a falu szélén. Most mindenki bent kapott házhelyet, hozzá anyagot az uraság szétvert épületeiből, új utcák nyíltak, új házak nőnek a földből, itt-ott még villa is! (Így nevezték az első sátorotós épületeket, amelyek a maguk szegényes módján a számtartói lakást akarták utánozni.) Miért nem mókás,

miért sóltan, savanyú ábrázatú hát „az én népem”? Ilyen másutt bizonyosan nem létezett, nem létezik. Vagy mégis?

Ekkor jött a szembesítés: a Puszta népe néhány oldalnyi bevezetője után megbizonyosodhattam, hogy igenis létezett ez a világ, nem is csupán a mi két majorunk és a csanádi püspök birtokainak határáig, hanem bizony beborították ezek a puszták, majorok, hosszú istállók és egymásba ragasztott cselédházak az egész országot, miként ruha a testet, takaró az alvót.

Sokan voltunk, vagyunk tehát, éppen csak nem illet rólunk beszélni. De ki is beszélt volna? Aki távolról, kívülről látott minket, talán szánni se tudott, amolyan „maguk szegényei!” legyintéssel fordult el tőlünk, s kereste a „népet” a kisbirtokos, a középparaszt takaros házában, hűvös szobájában, amely alatt pince is megbújtt, amelynek udvarán piros csikó fickándozott, kertjében körte mosolygott. Aki pedig közlünk emelkedett ki — tapasztaltam gyerekfővel, olvasom a könyvben — letagadja azt is, hogy az újkori feudalizmusnak ezeket a telepeit egyáltalán közletről látta volna valaha, vagy ha mégis elismeri, szülőjét nyomban magtárossá, béresgazdává, netán egyenesen intézővé, gazdatisztté lépteti elő. (Ma is emlékszem, milyen őszintén megnehezelt kántortanítóvá lett nagybátyám egykori cimborájára, mert az ilyesmit talált mondani: te is ballagtál valamikor az ökör után, komám!)

Itt van hát végre valaki, aki igazán kiemelkedett, belülről és fölülről is nézhet bennünket, megmondja kik vagyunk!

Zuhogtak rám a képek, tények, élmények a könyvből, egyszer az azonosság, azonosíthatóság örömet adva, máskor az éppen csak őrzött fájdalom, megalázottság újraeledését, marását idézve. Cselédváltunk lényegét értettem meg, habár annak elmúltá után, de mégsem fölöslegesen. Az előhívott képek ekkor rögzültek immár egész életemre érvényesekké. Láttam magam (nem sokkal az „összeomlás” előtt, igaz) egyik unokabátyámmal, amint sötétedés után szalmát lopunk az urasági kazalból. Mindketten erőnkhez illő rakományt püpo-zunk a fonott kosárba, kötéllel vetjük a hátunkra. Nem könnyű egyensúlyozni efféle teherrel a keskeny téglajárdán, fölnézni ugyancsak lehetetlen, mert a súly meggörcsít, fejünket a kosár lenyomja. Szembejön valaki, Imre bátyám annak rendje-módja szerint letaszítja a járdáról, talán még morog is: nem látod, marha, mekkora teherrel vagyok... Amaz fölcattan hangosan:

— A fene egye ki a szemedet! Lopsz és még le is löpsz a járdáról!

Az intéző volt, egész majorunk ura. (Utunkra engedett azért bennünket anélkül, hogy kilétünket firtatta volna. Közel volt a front, no meg — így mondták — olyankor sose állított meg senkit, amikor „nőtől” jött, nem akarta, hogy kóborlásainak híre a nagysága fülébe jusson.)

A másik major teljhatalmú ura — fiatal, gögös legényember — még a negyvenes évek elején is verte a cselédet, ha kedve tartotta, hiába voltunk mi egyházi birtokon. (Pedig egyik karját egy öreg béres törte el valamikor: járomszóggal viszonzta az ostorcsapást.) A kiszolgáltatottság megannyi példáját olvastam ismerősként, igaz, egy részüket ama régi világ megszűnte után szűrtem ki felnőttek sugdolózásából, vagy idősebb unokatestvéreim elbeszéléséből.

Sorsunk lényegét a könyv örök érvényűen megfogalmazta. Ezt az első olvasáskor, sőt később is pontosan ellenőrizhettem, legközelebről éppen saját apámon. Milyen örökkévalónak is érezte a cseléd a helyzetet, sorsot, amelybe beleszületett! Hiába a földosztás, az új világ friss szelekkel érkezett, dalosan fölszabadult sodrása, az ezeréves ösztönök erősebbek voltak minden ténynél, propagandánál, a saját kézzel megtapogatható valóságnál is. Nem tudom, apám örült-e valamikor is a „juttatott” földnek? Az „ezeréves éhséget” sokaknál — alighanem nála is — legyőzte az ezeréves félelem. Vagy még mindig nem feledték az akkor 430 éve kapott kegyetlen leckét? Dózsa égő húsának büze rettentett az idegekben? Meglehet. Ám észérvek is igazíthaták a döntésben. Mert valóban: három gyöngye holdon aligha élhettünk volna meg négyen. Mindjárt a fogságból való hazatérés után „elszegődött” (így mondta valóban) az ármentesítő társulathoz kubikusnak, erdővágónak, töltésigazítónak. De soha nem mondta munkál-

tatójának „cégszerű” nevét, akkor sem, amikor azt már vízügyi igazgatóságnak hívták, állami intézmény lett tehát, amire szegény ember akár büszke is lehetett volna. Ha megkérdezte egyegy távolról jött rokon, egykori katonacimbora, hol is dolgozol, komám, a gátór nevével válaszolt: csak itt, a Lucza Lajosnál. Mint valamikori cselédek mondták: a püspöknél, a Pallavicinénél, a Návaynál, a deszki bárónál.

Volt cselédek közt egyéb szóhasználat is jelezte a kitörölhetetlen beidegződéseket. (Nemcsak a szó, igen sok szokás is! Olyasféle, amit a „falusiak” már nem tettek volna.) Ha kanál zsírért, sóért, paprikáért átugrott Panna nénénk a szemközti oldalról, ilyenformán nyugtatta édesanyámat: *fertálykor* hozom én, Bözsikém, de most egy huncut fillérem nincs, tudod, ez a bitang... Aztán vagy hozta, vagy nem. Noha az ura már fizetést kapott és nem komenciót, ám az éhes száj most is több volt, mint amennyit bár az új forint vásárlóereje betömhetett volna.

*

Eszmélkedni kezdő, városba került kollégista diák voltam, amikor eme első találkozásom a könyvvel megesett. Gondolatai számomra valóságos, méterkilogrammban (akkor még így mondtuk) mérhető erőt és energiát is adott. „Cselédségem” négy-öt, őseim ki tudja hány évnyi tapasztalata elegendő volt, hogy kissé gyanakodjak (kételkedjek?), midőn egyik tanárunk szép szavakkal tálalta elének a jövőt: tiétek itt minden, új értelmiség kell, munkások és parasztok fiaiból. Minél szegényebb volt valaki, nálunk annál magasabb lépcsőfokok várják! Egy másik tanárunk azonban — tekintélyesebb amannál — egy alkalommal valami butaságunkért óriási dühkitöréssel parasztozott le bennünket, s nem is akármilyen módon: paraszt csűrhnék nevezvén a csoportot, amely különben tényleg az volt. — Ne gondolják — üvöltötte —, hogy ezzel a bugris magatartással elérik a céljukat! Nem, kérem, így sosem fognak *kiemelkedni!*

Kiemelkedés — visszhangzik bennem a könyvnek is egyik kulcsmondata. Kiemelkedni? Főlemelkedni? Elemelkedni tőlük? Igen, vége a pusztai, majori bogárlétnek, pondrósorsunk valóban a múlté?

Az idegek, zsigerek, a lélek izmai lassan felejtenek. Apám és egykori cseléd társai ma is (igen, ma is!) kezükben tartott gyúrt kalappal óvakodnak be a tanácsházán a nyolc osztályt végzett adminisztrátorhoz (noha nekik tanárrá, orvosá, mérnöké „emelkedett” gyermekük van), aki eléjük tolja a nagy árkus papírt aláírás végett: igazolják tanúként, hogy X. János, Z. Feri már tizenkét éves korában ott dolgozott velük az uradalomban félrészesként, később a kertészetbe került, majd ökörbérességig vitte. Ha nincs is meg a könyve, de tényleg ott volt, jól emlékszünk. Valamicskét csak jelent ez is a nyugdíjnál.

Van olyan, aki áldomásra hívja ilyenkor a tanúkat a nagykocsmába. Apám elhárítja a kínálást, nem él itallal. Különben is igyekszik haza, dolga van. A maga munkája is elég lenne a hetven évéhez, de mindig akad egy elesett özvegy, egy megrokkant régi cimbora, született nyomorék vagy kevés erejű utcabeli, akinek fát kell aprítani, kertet kapálni, kerítést igazítani. Örömmel vállalja. Azt mondja, szüksége van rá, különösen mióta szegény anyám elment. Nehéz egyedül, kell a kapcsolat az „emberiséggel”.

Jól tudom azonban, hogy más is kell neki. A *szolgálat*.

Ahogy ma is szolgálatban van az egykori számadó nyolcvan éves unokája, a Puszták népe írója. Ő igazán kiemelkedett: a világ fővárosába is elszegődhetett volna, hazajött mégis, hogy népét szolgálhassa.

Hűsége is legyen erős példa!